

Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μάθημα: «Αρχές Κοινωνιολογίας»
Εξάμηνο: Γ' (2019-20)
Διδάσκων: Δημήτρης Δάλλας

Μάθημα 11^ο

Η «ρευστή» μοντέρνα εποχή και οι κοινωνικές της φιγούρες: ο «τουρίστας» και ο «πλάνητας» στη σκέψη του Z. Bauman

Η «στερεή» και η «ρευστή» μοντέρνα εποχή

Η νεωτερικότητα και η μετανεωτερικότητα στη σκέψη του Ζύγκμουντ Μπάουμαν δεν είναι δύο διακριτές χρονικά οριοθετημένες ιστορικές περιόδους. Αποτελούν πολιτισμικές συνθήκες, όψεις του σύγχρονου πολιτισμού. Υπάρχουν σχέσεις συνέχειας και ασυνέχειας μεταξύ της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας. Μια βασική διαφοροποίηση και συνάμα στοιχείο που μαρτυρά τη συνέχεια μεταξύ τους αφορά το ζήτημα διαχείρισης της αβεβαιότητας της ανθρώπινης ύπαρξης και του διφορούμενου της νεωτερικότητας, δηλαδή την προοπτική της χειραφέτησης και της χειραγώγησης. Για τον Μπάουμαν, σύμφωνα με τους Ν. Δεμερτζή και Κ. Περεζού, η νεωτερικότητα είναι ένα «είδος πρακτικής με την οποία οι άνθρωποι επιχειρούν να αρνηθούν και να υπερβούν την αβεβαιότητα μέσω ταξινομήσεων και ορθολογικών εξηγήσεων, της τεχνολογίας και της εναπόθεσης της μοίρας τους στην επιστήμη».¹ Η μετανεωτερικότητα καταφάσκει στην αβεβαιότητα και στο διφορούμενο της ανθρώπινης κατάστασης. Αναγνωρίζει την αρνητικότητα στην ανθρώπινη κατάσταση και ασκεί κριτική στις επιδιώξεις και τις προσδοκίες της νεωτερικής σκέψης να την υπερβεί και να την εξαλείψει.

Η νεωτερικότητα ήταν μια κίνηση απίστευτης δυναμικής, η οποία απέρριψε και ανέτρεψε τον παλιό στατικό κόσμο σε επίπεδο διανοητικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό. Η φράση του Καρλ Μαρξ «ό,τι είναι στερεό εξανεμίζεται» αποτυπώνει με χαρακτηριστικό τρόπο τη δυναμική της νεωτερικότητας. Η νεωτερικότητα

---

¹ Ν. Δεμερτζής – Κ. Περεζού, «Ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν και η διφορούμενη νεωτερικότητα» στο: Σ.Μ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη και νεωτερικότητα*, Gutenberg, Αθήνα 2010, σ. 350.

εκφράζει τη διαρκή αλλαγή και την συνεχή κίνηση προς το μέλλον και την πρόοδο. Οι παραδεδωμένες σχέσεις, κοσμοθεωρήσεις και οι κληρονομημένες ταυτότητες διαρρηγνύονται και ο κόσμος εφορμά σε ένα μέλλον ανοικτό και, ως εκ τούτου, απρόβλεπτο.² Στο επίπεδο της εμπειρίας των ατόμων, η κληρονομημένη ταυτότητα, η κοινωνική θέση και ο ρόλος του ατόμου ανατρέπονται στη νεωτερική εποχή. Το άτομο καλείται να βρει τη θέση του μέσα στον κόσμο με τις δικές του δυνάμεις και να συγκροτήσει, να επινοήσει την ταυτότητά του.

Αυτή η συνθήκη ρευστότητας, που προέκυψε από τη διάρρηξη των σταθερών πλαισίων αναφοράς των προνεωτερικών παραδοσιακών κοινωνιών, επιχειρήθηκε να ρυθμιστεί, να τιθασευτεί με τη συγκρότηση νέων πλαισίων αναφοράς (θεσμοί) και νέων δυνάμεων (έθνος-κράτος) που εγγυούνταν τη σταθερότητα αυτών.³ Η σταθερότητα της νεωτερικής εποχής σχετίζεται με το ότι η ύπαρξη των θεσμών στο πλαίσιο των οποίων εκδιπλώνονταν οι ζωές των ατόμων ήταν μακροχρόνια, σταθερή σε σχέση με τη βραχύβια ζωή των ατόμων. Υπό αυτή τη συνθήκη, τα άτομα μπορούσαν να εγγράψουν τις ζωές τους σε κάποια σταθερά πλαίσια και έτσι να κάνουν μακρόπνοους σχεδιασμούς και να συγκροτήσουν σταδιακά τις ταυτότητές τους.⁴ Με άλλα λόγια, μπορούσαν τα άτομα να θέσουν μακροπρόθεσμους στόχους και να αντιληφθούν και να σχεδιάσουν την ατομική βιογραφία τους ως έργο ζωής. Για τον Μπάουμαν, «το νεωτερικό κράτος επιδιώκοντας την οικοδόμηση μιας νέας τάξης πραγμάτων άρχισε να αμφισβητεί, να αποκηρύσσει και στη συνέχεια να ξεριζώνει τις ενδιάμεσες εξουσίες κάθε κοινότητας και παράδοσης».⁵ Το νεωτερικό έθνος-κράτος παρουσιάστηκε ως ο εγγυητής της νέας τάξης, συγκροτώντας σχετικά

---

² Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μετ. –προλ. Γ.-Ι. Μπαμπασάκης, Ψυχογιός, Αθήνα 2002, σ. 32. Υποστηρίζει ο Μπάουμαν ότι «μπορούμε να ορίσουμε τη νεωτερικότητα ως εποχή ή τρόπο ζωής όπου η δημιουργία νέας τάξης συνίσταται στη διάλυση της “παραδοσιακής” τάξης, δηλαδή της κληροδοτημένης και της παραδεδεγμένης τάξης, και όπου το “είναι” σηματοδοτεί μια διαρκώς ανανεούμενη αρχή».

³ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ.51 . Όπως υποστηρίζει ο Μπάουμαν «σε σύγκριση με τον μικρό βιολογικό κύκλο του ατόμου, οι θεσμοί που ενσάρκωναν τη συλλογική ζωή φάνταζαν πραγματικά αθάνατοι, το ίδιο και οι δυνάμεις που εγγυόταν για την ισχύ των θεσμών αυτών. Το κύρος που διέθετε κάποιος λόγω της επαγγελματικής κατάρτισης ή της δεξιοτεχνίας του δεν γερνούσε νωρίτερα από τον ίδιο».

⁴ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 50. Επισημαίνει ο Μπάουμαν ότι «ωπήρχε ένας στενός και αμφίδρομος άρρηκτος δεσμός ανάμεσα στην προγραμματισμένη κοινωνική τάξη και στην ατομική ζωή. Η δεύτερη ήταν αδιανόητη χωρίς την πρώτη. Χωρίς συλλογική προσπάθεια να διασφαλιστεί ένα αξιόπιστο, διαρκές, σταθερό και προβλέψιμο περιβάλλον για τις ατομικές επιλογές και δράσεις του καθενός, θα ήταν αδύνατη τόσο η οικοδόμηση μιας ξεκάθαρης και ανθεκτικής ταυτότητας όσο και η πορεία της ζωής προς έναν τέτοιο σκοπό».

⁵ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 49.

ένα σταθερό και προβλέψιμο περιβάλλον για τις επιλογές και τη ζωή του κάθε πολίτη του.

Ο Μπάουμαν εντοπίζει μια αλλαγή της κοινωνικής και πολιτισμικής συνθήκης προς σε αυτό που αποκαλεί «ρευστή» μοντέρνα εποχή ή αλλιώς μετανεωτερικότητα μετά τη δεκαετία του 1950. Τη μετανεωτερικότητα τη χαρακτηρίζει ένα αίσθημα έντονης αβεβαιότητας για την εξέλιξη του κόσμου, την τύχη και τις ικανότητες του κάθε ατόμου, για τον τρόπο διαβίωσης και για τα κριτήρια του σωστού και λάθους. Κατά τον Μπάουμαν τέσσερις είναι οι βασικοί παράγοντες αβεβαιότητας: 1) η αταξία στον κόσμο, καθώς ο κόσμος δεν έχει πια μια ορατή δομή και ενιαία λογική, 2) η παγκόσμια απορρύθμιση, που προέκυψε από την απεριόριστη ελευθερία του κεφαλαίου, την επικράτηση του αγοραίου ανταγωνισμού και την συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, 3) η κατάρρευση των κοινωνικών δικτύων προστασίας, όπως η γειτονιά, η οικογένεια και οι διαπροσωπικές σχέσεις και 4) η επεισοδιακή μορφή της εμπειρίας και ο κερματισμός της ταυτότητας του ατόμου σε παροδικές, διαφορετικές ταυτίσεις.⁶

Η μετανεωτερικότητα, επομένως, ορίζεται ως μια «ρευστή νεωτερικότητα» με την έννοια ότι οι ζωές των ανθρώπων εκδιπλώνονται σε ένα ρευστό περιβάλλον. Οι σταθερές της ζωής και της εργασίας των ανθρώπων στη νεωτερική εποχή έχουν κλονιστεί. Οι μαθημένες δεξιότητες αχρηστεύονται με πολύ γρήγορους ρυθμούς. Η κοινωνική θέση και η αξιοπρέπεια του ατόμου που προκύπτει από αυτή και την εργασία του μπορούν να χαθούν κυριολεκτικά μέσα σε μια νύχτα. Η σταθερή εργασιακή σταδιοδρομία αποτελεί για ένα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού τελεσίδικα ανάμνηση. Η ευελιξία και η εναλλαγή θέσεων εργασίας και ακόμη επαγγελμάτων συνιστούν πια όρους επιβίωσης. Και ταυτόχρονα μια από τις κύριες προκλήσεις – προσταγές της καταναλωτικής κοινωνίας είναι η εναλλαγή των ταυτοτήτων και η ποικιλία των εμπειριών.

Η ρευστή νεωτερική ζωή, σύμφωνα με τον Μπάουμαν, χαρακτηρίζεται από την εγκατάλειψη και αχρήστευση των παλιών δεξιοτήτων, από την άρνηση κάθε δέσμευσης με το παρελθόν, με την εγκατάλειψη των συνηθειών και την αλλαγή των ταυτοτήτων. Το ζήτημα δεν είναι πια, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Μπάουμαν, ο έλεγχος του μέλλοντος αλλά η αποφυγή της υποθήκευσής του.⁷ Το μετανεωτερικό άτομο θα πρέπει να είναι ευέλικτο, να διατηρεί ανοικτές τις επιλογές του και να είναι

⁶ Z. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, όπ.π., σ. 52-60.

⁷ Z. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, όπ.π., σ. 171.

διαρκώς έτοιμο να αδράξει κάθε ευκαιρία είτε στο επίπεδο της εργασίας είτε σε αυτό της κατανάλωσης. Όπως υποστηρίζει ο Μπάουμαν, «το πρόβλημα δεν είναι πλέον πώς να ανακαλύψεις, να επινοήσεις, να δομήσεις, να συνθέσεις (ή ακόμη και να αγοράσεις) μια ταυτότητα, αλλά πώς να την εμποδίσεις να είναι πολύ σφιχτοδεμένη».⁸ Στη μεταμοντέρνα ζωή, το σημαντικό είναι η αποφυγή κάθε δέσμευσης και προσήλωσης και για αυτό το λόγο θεωρεί ο Μπάουμαν ότι η «ιδανική» μορφή υποκειμενικότητας είναι αυτή του «τουρίστα».

Αυτή, βέβαια, η εμπειρία της αβεβαιότητας, της ρευστότητας, της ευελιξίας και της κινητικότητας δεν είναι η ίδια για όλους. Η μετανεωτερική κοινωνία παραμένει μια κοινωνικά διαστρωματωμένη κοινωνία και μάλιστα με οξυμένες κοινωνικές αντιθέσεις.⁹ Ο βαθμός και οι λόγοι κινητικότητας είναι διαφορετικοί για τις δύο κύριες φιγούρες, μεταφορές της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας, για τον «τουρίστα» και για τον «πλάνητα». Ο βαθμός αβεβαιότητας και οι στρατηγικές αντιμετώπισής της είναι πολύ διαφορετικές για τα ανώτερα, για τα μεσαία και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα.¹⁰

Η θέση του «ξένου»: οι «απόβλητοι», οι «περιττοί» και οι «πλάνητες»

Η ύπαρξη των ξένων συνδέεται κατά τον Μπάουμαν με την ύπαρξη της τάξης. Η εδραίωση της τάξης συνεπάγεται την παραγωγή ξένων, δηλαδή ανθρώπων που δεν χωράνε στο σχήμα της τάξης. Η οργάνωση της κοινωνικής τάξης παράγει κάθε φορά και τους δικούς της ξένους. Η επιβολή της τάξης γίνεται μέσω της χάραξης των διαχωριστικών γραμμών, τον προσδιορισμό των κοινωνικών θέσεων και ρόλων, των ορίων μεταξύ αυτών των θέσεων και των συνόρων που διακρίνουν το εσωτερικό

---

⁸ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 172.

⁹ Ν. Δεμερτζής – Κ. Περεζούς, «Ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν και η διφορούμενη νεωτερικότητα», ό.π., σ. 356. Όπως παρατηρούν οι Δεμερτζής και Περεζούς «για τον Μπάουμαν η μετανεωτερικότητα είναι μια διαστρωματωμένη κοινωνία, μια κοινωνία αντιθέσεων και ανταγωνισμών κρύβεται πίσω από τις διακηρύξεις της νέας ελευθερίας της επιλογής (δηλαδή μιας καταναλωτικής μορφής ελευθερίας): η μετανεωτερική, καταναλωτική κοινωνία, όπως και όλες οι άλλες γνωστές κοινωνίες, είναι διαστρωματωμένη, δηλαδή χαρακτηρίζεται από ανώτερες και κατώτερες κοινωνικές ομάδες. Οι ανισότητες που αποτυπώνονται στη διαστρωμάτωση της καταναλωτικής κοινωνίας έγκειται όχι απλώς και αφηρημένα στους “πάνω” και τους “κάτω”, αλλά στο βαθμό κινητικότητας, στην ελευθερία των ανθρώπων να επιλέξουν το πού να βρίσκονται».

¹⁰ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 64. Όπως παρατηρεί ο Μπάουμαν «ο βαθμός ευαισθητοποίησης ως προς το ξενικό στοιχείο και η ένταση εχθρικών αισθημάτων εναντίον του στοιχείου αυτού αυξάνονται όσο αυξάνεται η αδυναμία μας και αντίστροφα ελαττώνονται όσο αυξάνεται η ελευθερία μας». Σχετικά με την αντιμετώπιση των ξένων και τις τάσεις «μιξοφοβίας» στη σύγχρονη αστική συνθήκη βλ. Ζ. Bauman, *Παράπλευρες απώλειες: κοινωνικές ανισότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, μετ. Ε. Παραδέλλη, επιμ. Θ. Παραδέλλης, Εκδόσεις Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2012, σ. 86-115.

ομοιογενές εύτακτο σύνολο από το εξωτερικό περιβάλλον. Η συγκρότηση του νεωτερικού έθνους κράτους χαρακτηρίζεται, κατά τον Μπάουμαν, από ένα «ταξινομητικό ζήλο». Η οριοθέτηση της εδαφικής επικράτειας ενός έθνους κράτους, η οργάνωση της κοινωνικής και οικονομικής τάξης πραγμάτων στο εσωτερικό της εθνικής επικράτειας και η ύφανση μιας συλλογικής, εθνικής φαντασιακής κοινότητας είχαν ως προϋπόθεση και ως αποτέλεσμα τη χάραξη σαφών συνόρων, τη διάλυση και αναδιοργάνωση τοπικών τρόπων παραγωγής και αναπαραγωγής της κοινωνικής ζωής και την καταπίεση, τον περιορισμό και τον αφανισμό, πολλές φορές, τοπικών πολιτισμικών και γλωσσικών διαφορών. Με αυτό τον τρόπο ορίστηκε ο φυσικός, κοινωνικός, ηθικός, γνωστικός και αισθητικός χώρος της κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Αυτός που δεν χωρούσε σε αυτό το σχήμα τάξης ή/και αυτός που βρισκόταν σε ενδιάμεσες ζώνες μεταξύ των διαχωριστικών γραμμών και των κατηγοριών αποκτούσε την ιδιότητα του ξένου. Ο ξένος για τον Μπάουμαν είναι αυτός που θολώνει τις διαχωριστικές γραμμές και αμφισβητεί με αυτό τον τρόπο την επιδιωκόμενη σαφήνεια της κοινωνικής τάξης.¹¹ Αν θυμηθούμε τον Γκ. Ζίμμελ, από τον οποίο έχει επηρεαστεί ο Μπάουμαν σχετικά με τις θέσεις του για τον ξένο, ο ξένος είναι αυτός που βρίσκεται εδώ αλλά δεν ανήκει. Ο ξένος για τον Ζίμμελ και για τον Μπάουμαν βρίσκεται ανάμεσα στις διαχωριστικές γραμμές και αιωρείται πάνω από τις ταξινομήσεις. Είναι κοντά αλλά και ταυτόχρονα είναι μακρινός.¹² Ο ξένος διαταράσσει τη βεβαιότητα της ορθολογικής οργάνωσης της κοινωνικής τάξης, καθώς οι παραδοχές, οι αντιλήψεις, οι συνήθειες και οι συμπεριφορές του μαρτυρούν ότι τα πράγματα μπορεί να «γίνουν κι αλλιώς». Με αυτό τον τρόπο, ο ξένος, ο εκτός του σχήματος της τάξης άνθρωπος, κυοφορεί μια αβεβαιότητα και προκαλεί δυσφορία για μια κοινωνία η οποία αναζητά τη βεβαιότητα και τη σταθερότητα της τάξης της.

Οι ξένοι, όπως υποστηρίζει ο Μπάουμαν, είναι οι «εσωτερικοί δαίμονες» κάθε κοινωνίας. Οι φόβοι, οι ανησυχίες, η ανασφάλεια και η αβεβαιότητα, όλα αυτά τα συναισθήματα τα οποία μπορεί να πηγάζουν από άλλες κοινωνικές αιτίες συμπυκνώνονται και αποδίδονται σε συγκεκριμένες, απτές κοινωνικές υπάρξεις, στους ξένους.¹³ Με αυτό τον τρόπο, οι ξένοι λειτουργούν ως αποδιοπομπαίοι τράγοι.

---

¹¹ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 44.

¹² G. Simmel, *Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα*, μετ. Γ. Σαγκριώτης-Ολ. Σταθάτου, επιμ.-προλ.-εισ. Σπ.Γάγγας – Κ. Θ. Καλφόπουλος, επίμετρο J. Habermas, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 170.

¹³ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 82-3. Για τον Μπάουμαν, «η κοινωνία που είναι αβέβαιη για την επιβίωση της δικής της τάξης πραγμάτων αναπτύσσει τη νοοτροπία του

Είναι αυτοί πάνω στους οποίους η κοινωνία μπορεί να εκφορτίζει όλο το βάρος της διαρκούς και νεφελώδους ανησυχίας, της τρωτότητας, της αβεβαιότητας.

Ο Μπάουμαν κάνει λόγο για δύο βασικές στρατηγικές αντιμετώπισης των ξένων στη νεωτερική εποχή. Η πρώτη στρατηγική είναι η «ανθρωποφαγική», η οποία συνίσταται στην αφομοίωση των ξένων από τους γηγενείς. Οι πολιτισμικές, οι γλωσσικές διαφορές των ξένων περιστέλλονται και έτσι χάνουν κάθε ιδιαίτερο, διαφοροποιό χαρακτηριστικό γνώρισμα και εντάσσονται στην κοινωνική και πολιτισμική τάξη πραγμάτων. Με άλλα λόγια, η κοινωνία τους καταβροχθίζει, τους αφομοιώνει, εξαλείφοντας με αυτό τον τρόπο την ιδιαιτερότητά τους. Η δεύτερη στρατηγική είναι η «ανθρωπο-εμετική» και έχει να κάνει με τον εκτοπισμό και τον αποκλεισμό των ξένων. Εκτοπισμένοι ή/και περιορισμένοι στα γκέτο και στους θύλακες της στέρησης και της φτώχειας (ή και σε στρατόπεδα συγκέντρωσης), οι ξένοι κρατούνται σε απόσταση.¹⁴ Ο Μπάουμαν αναφέρεται και σε μια ακόμη στρατηγική διαχείρισης των ξένων, στη φυσική εξόντωσή τους με το Ολοκαύτωμα να αποτελεί την τραγικότερη εφαρμογή της.

Στη μετανεωτερική κοινωνία της οικονομικής απορρύθμισης, των υψηλών ποσοστών ανεργίας και της παγκοσμιοποίησης αυτοί που αποκτούν την ιδιότητα του ξένου είναι κατά τον Μπάουμαν ο «πλεονάζων πληθυσμός», αυτοί που «περισεύουν» και οι «πλάνητες».

Η οικονομική ανάπτυξη πια δεν σημαίνει και αύξηση των θέσεων εργασίας. Η παραγωγική ανασυγκρότηση των εταιρειών, η μεταφορά των παραγωγικών κλάδων σε ζώνες-περιοχές και χώρες με φθινό και ανοργάνωτο πολιτικά εργατικό δυναμικό,

---

πολιορκημένου φρουρίου, αλλά οι εχθροί που πολιορκούν τα τείχη της είναι οι δικόι της, αποκλειστικά δικόι της “εσωτερικοί δαίμονες” -οι καταπιεσμένοι, περιβάλλοντες φόβοι που διεισδύουν καθημερινά στους κόλπους της, η “κανονικότητά” της- οι οποίοι για να γίνει υποφερτή η καθημερινή πραγματικότητα πρέπει να συμπεστούν και να στυφτούν μέσα από την καθημερινότητα και ακολούθως να μεταπλαστούν σε ένα ξένο σώμα, σε έναν από εχθρό που μπορεί κανείς να τον πολεμήσει ξανά και ξανά, ακόμα και να ελπίζει ότι θα τον κατανικήσει».

¹⁴ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, όπ.π., σ. 46. Παραθέτουμε τον ίδιο τον Μπάουμαν, ο οποίος αναφέρεται στις δύο νεωτερικές στρατηγικές αντιμετώπισης των ξένων: «Οι ντόπιοι εξαφάνιζαν τους ξένους καταβροχθίζοντάς τους, και εν συνεχεία μεταμορφώνοντάς τους ως διά μεταβολισμού σε μια υφή αξεχώριστη από τη δική τους. Αυτή ήταν η στρατηγική της αφομοίωσης, που είχε στόχο να εξομοιώσει το διαφορετικό, να καταπνίξει τις πολιτισμικές και γλωσσικές διαφορές, να απαγορεύσει κάθε παράδοση και πίστη πέρα από εκείνες που επρόκειτο να τροφοδοτήσουν τη συμμόρφωση στη νέα ολοκληρωτική τάξη, και να προωθήσει και να επιβάλει ένα και μοναδικό μέτρο υποταγής. Η άλλη στρατηγική ήταν ανθρωποεμετική: το σχέδιο της ήταν να ξεράσει τους ξένους, να τους εκτοπίσει πέρα από τα όρια του τακτοποιημένου κόσμου και να αποτρέψει κάθε επικοινωνία τους με τους εντός των ορίων. Αυτή ήταν η στρατηγική του αποκλεισμού –στόχο είχε να περιορίσει τους ξένους μέσα στα ορατά τείχη των γκέτο ή να τους απαγορεύσει, αδιόρατα μεν αλλά πραγματικά, τη συμβίωση, την επιγαμία και τις εμπορικές συναλλαγές με τους γνώριμους άλλους, δηλαδή είχε σκοπό της να κάνει «κάθαρη» - να εκτοπίσει τους ξένους πέρα από τα σύνορα της διευθετούμενης και υπό διαχείριση εδαφικής ζώνης».

η αυτοματοποίηση ενός μεγάλου μέρους της παραγωγικής διαδικασίας, ο έντονος διεθνής κεφαλαιακός ανταγωνισμός, η διόγκωση του χρηματιστηριακού και χρηματοπιστωτικού τομέα, τα νέα μέσα και υποδομές μεταφοράς και επικοινωνίας, η απορρύθμιση των σχέσεων εργασίας, ο αυξανόμενος ρυθμός ιδιωτικοποιήσεων και αποκρατικοποιήσεων, η απόσυρση του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας, όλα αυτά τα δεδομένα, οι τάσεις και οι εξελίξεις έχουν ως μια βασική τους συνέπεια τον ολοένα και αυξανόμενο αριθμό ατόμων, που τίθενται εκτός της σφαίρας της εργασίας. Όπως αποφαινεται με κυνικό τρόπο ο κυρίαρχος λόγος «περισεύουν».

Αυτός ο «πλεονάζων πληθυσμός» δεν είναι ο σύγχρονος «εφεδρικός στρατός» των ανέργων της νεωτερικής βιομηχανικής εποχής. Δεν αποτελούν ούτε προϋπόθεση αύξησης της παραγωγής και της κερδοφορίας του κεφαλαίου και ούτε αντικείμενο κρατικής μέριμνας. Τόσο για το κεφάλαιο όσο και για το μετανεωτερικό, νεοφιλελεύθερο κράτος λογίζονται ως «βάρος». Περισσεύουν και δεν υπάρχει η ανάγκη επανεμπορευματοποίησής τους, δηλαδή δεν χρειάζεται να διατηρούνται ετοιμοπόλεμοι για να εισέλθουν πάλι στην παραγωγική σφαίρα, στην αγορά εργασίας.¹⁵

Η ανεργία δεν λογίζεται ως μια προσωρινή «παρέκκλιση», όπως αναφέρει ο Μπάουμαν, από την «κανονική» εργασιακή ζωή ενός ανθρώπου. Η ανεργία για πολλούς σύγχρονους ανθρώπους είναι μια μακροχρόνια ή/και μόνιμη κατάσταση. Αντίστοιχα, η εργασία δεν προστατεύεται ως δικαίωμα ούτε γίνεται αντιληπτή ως «έργο ζωής» και μέσο αυτοπροσδιορισμού, αξιοπρέπειας, αυτοεπιβεβαίωσης και αυτοσεβασμού.¹⁶ Η εργασία, υποστηρίζει ο Μπάουμαν, εκλαμβάνεται στη σύγχρονη εποχή ως «ευκαιρία της στιγμής».

Αυτοί που μένουν εκτός, αυτοί που περισεύουν στιγματίζονται με δύο τρόπους. Ο ένας σχετίζεται με την ιδιωτικοποίηση της μοίρας και ο άλλος με την επικράτηση του καταναλωτισμού ως κυρίαρχου τρόπου ζωής και ως μέτρου κοινωνικής ευπρέπειας. Η ιδιωτικοποίηση της μοίρας του καθενός προκύπτει από την

---

¹⁵ Ζ. Μπάουμαν, *Η εργασία, ο καταναλωτισμός και οι νεόπτωχοι*, μετ.- προλ. Κ.Δ. Γεωργιάς, Μεταίχμιο, Αθήνα 2002, σ. 148. Σύμφωνα με τον Μπάουμαν «το κράτος πρόνοιας διαδραματίζει έναν ιδιαίτερα κρίσιμο ρόλο στη διαίωσιση της “επανεμπορευματοποίησης” της εργασίας: με το να παρέχει καλής ποιότητας εκπαίδευση, επαρκείς υπηρεσίες παροχής υγείας, αξιοπρεπή στέγαση και υγιεινή ανατροφή για τα παιδιά των φτωχών οικογενειών διασφάλιζε τη σταθερότητα στην προσφορά απασχολήσιμου εργατικού δυναμικού προς την καπιταλιστική βιομηχανία. Αυτό δεν θα μπορούσε να το διασφαλίσει από μόνη της καμία ατομική εταιρεία ή ομάδα εταιρειών. Στο βαθμό που η διαίωσιση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής εξαρτάται από τη συνεχή μίσθωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής εξαρτάται από τη συνεχή μίσθωση εργατικού δυναμικού, το μελλοντικό εργατικό δυναμικό θα πρέπει να μετατραπεί σε εμπόρευμα το οποίο οι μελλοντικοί εργοδότες θα θέλουν να αγοράσουν».

¹⁶ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 78-9.

επικράτηση της νεοφιλελεύθερης ατομικιστικής ρητορικής, η οποία καταδικάζει κάθε έννοια του συλλογικού συμφέροντος και προσεγγίζει το άτομο ως εξατομικευμένο, υπολογιστικό και ωφελμιστικό ον. Η χαρακτηριστική φράση της Μάργκαρετ Θάτσερ «δεν υπάρχει κοινωνία, μόνο άτομα και οικογένειες» συνοψίζει τη νεοφιλελεύθερη λογική. Η συλλογική μέριμνα εκλαμβάνεται ως εμπόδιο της ατομικής επιτυχίας και βάρος στις τσέπες των φορολογουμένων. Ο καθένας είναι υπεύθυνος για τη μοίρα του, αυτή είναι η σύνοψη της ιδιωτικοποίησης της μοίρας του κάθε ανθρώπου στη σύγχρονη κοινωνική ζωή. Και πάνω σε αυτή την αντίληψη βασίζεται σε μεγάλο βαθμό η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας και το ξήλωμα κάθε προστατευτικού δικτύου, που είχε απλωθεί στις δυτικές κοινωνίες μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο για την προστασία των ασθενέστερων τμημάτων της κοινωνίας και όχι μόνο. Η αντίληψη της κοινωνίας ως ενός συλλογικού σώματος, με τις ταξικές βέβαια διαφορές και ανισότητες, συνεπάγονταν και μια διαφορετική αντίληψη για την εργασία και την κατάσταση της ανεργίας. Η εργασία θεωρούνταν ένα δικαίωμα του πολίτη και η ανεργία μια συλλογική υπόθεση, με την έννοια ότι το κράτος ως επίδοξος συλλογικός φορέας επιφορτιζόταν με την ευθύνη της προστασίας αυτών που για διάφορους λόγους βρισκόταν κάποια στιγμή εκτός της αγοράς εργασίας ή/και της παραγωγικής διαδικασίας. Τώρα, η ανεργία αντιμετωπίζεται με όρους ατομικής ευθύνης και λανθασμένων επιλογών. Το κράτος αποσύρεται σταδιακά από κάθε ευθύνη συλλογικής προστασίας και μέριμνας. Οι δικαιούχοι προνοιακών επιδομάτων αντιμετωπίζονται ως ένοχοι, οι οποίοι φέρουν αυτοί την ευθύνη της κατάστασής τους. Παρουσιάζονται ως τα βαρίδια του κρατικού προϋπολογισμού, τα οποία βαρύνουν τα ταμεία του κράτους και επομένως τις τσέπες των φορολογουμένων. Όπως παρατηρεί ο Μπάουμαν «οι παροχές της πρόνοιας έχουν μετατραπεί από άσκηση δικαιώματος του πολίτη σε στίγμα του αδύναμου και απρονόητου ανθρώπου».¹⁷

Ο άλλος τρόπος στιγματισμού των «περιττών», όπως προαναφέρθηκε, γίνεται μέσω της επικράτησης του καταναλωτισμού. Οι «περιττοί» αξιολογούνται ως «ελαττωματικοί», «ανεπαρκείς» καταναλωτές. Από τη στιγμή που η κατανάλωση έχει καταστεί το κεντρικό πεδίο κοινωνικής καταξίωσης και ο βαθμός της ελευθερίας καταναλωτικής επιλογής έχει ταυτιστεί με την ελευθερία και την αυτονομία του ατόμου, το να μην μπορείς να εισέλθεις στην καταναλωτική αγορά σημαίνει την αδυνατότητα πρόσβασης στα μέσα της κοινωνικής ευπρέπειας, αυτοσεβασμού και

---

¹⁷ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 80-1.

αξιοπρέπεια.¹⁸ Οι «περιττοί» όχι μόνο είναι πλεονάζοντες και «ακατάλληλοι» αλλά και «ανεπαρκείς» καταναλωτές, δεν έχουν πρόσβαση και το δικαίωμα παραμονής στους χώρους κατανάλωσης, δηλαδή εκεί όπου ασκείται το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής, εκεί που το σύγχρονο άτομο-καταναλωτής επιτελεί το κύριο κοινωνικό του ρόλο αυτόν του καταναλωτή και με αυτό τον τρόπο επικυρώνει το κοινωνικό του στάτους και την αξιοπρέπιά του.

Η παγκόσμια εξάπλωση και αποδοχή του δυτικού τρόπου ζωής και κυρίως του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής έχει οδηγήσει τον Μπάουμαν να υποστηρίξει ότι η επιβολή της τάξης και της οικονομικής καπιταλιστικής ανάπτυξης έχει ως συνέπεια την παραγωγή ανθρώπινων «απορριμμάτων» σε κάθε σχεδόν γωνιά του κόσμου. Τοπικοί τρόποι οικονομικής και κοινωνικής αναπαραγωγής έχουν διαβρωθεί και ανατραπεί με την επιβολή νέων σχέσεων και τρόπων παραγωγής και οικονομικής δραστηριότητας. Η διάβρωση και ο ριζικός μετασχηματισμός του φυσικού, του κοινωνικο-οικονομικού και πολιτισμικού χώρου οδηγεί κύματα ντόπιων πληθυσμών στη μετανάστευση. Οι σύγχρονοι περιπλανώμενοι, πλάνητες, μετακινούνται διαρκώς αναζητώντας εργασία και στέγη. Σε αντίθεση με τους τουρίστες, οι οποίοι μετακινούνται από ελευθερία επιλογής, οι πλάνητες μετακινούνται από την ανάγκη της επιβίωσης. Όπως λέει χαρακτηριστικά ο Μπάουμαν, «οι τουρίστες μετακινούνται επειδή βρίσκουν τον κόσμο ακαταμάχητα ελκυστικό, ενώ οι πλάνητες μετακινούνται επειδή βρίσκουν τον κόσμο αβάσταχτα αφιλόξενο».¹⁹ Αμφότεροι, τουρίστες και πλάνητες βρίσκονται σε κίνηση, αλλά ο λόγος και ο βαθμός κινητικότητας διαφοροποιούνται. Ο πρώτος αντιλαμβάνεται την κινητικότητα ως ελευθερία ενώ ο δεύτερος ως καταναγκασμό. Για τον πλάνητα, η ελευθερία συνίσταται στην απουσία της υποχρέωσης να μετακινείται διαρκώς.

Για τον Μπάουμαν, η διάκριση μεταξύ τουρίστα και πλάνητα εκφράζει τον κεντρικό κοινωνικό διαχωρισμό της σύγχρονης κοινωνικής ζωής. Συνιστούν τους δύο πόλους του φάσματος της μετανεωτερικής κοινωνικής πραγματικότητας. Η πλειοψηφία του πληθυσμού, η μεσαία τάξη βρίσκεται στη μέση, με αποτέλεσμα να νιώθει πάνω της όλη την ένταση. Αυτό σημαίνει ότι αφενός έχει ένα ανοδικό προσανατολισμό, αναζητά τις απολαύσεις, την ελευθερία και τον καταναλωτικό τρόπο ζωής του τουρίστα και αφετέρου νιώθει την αβεβαιότητα της κοινωνικής της θέσης στη ρευστή μοντέρνα κοινωνία. Αυτή την αβεβαιότητα ως προς τη μέλλουσα

¹⁸ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 87.

¹⁹ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 178.

θέση και κατάστασή της την επιτείνει η παρουσία του πλάνητα. Ο πλάνητας είναι μια ζώσα μαρτυρία των δυνάμεων που μπορούν να εκτοπίσουν κάποιον από την κοινωνική του θέση, δυνάμεις οι οποίες φαντάζουν αδιόρατες, όπως οι λεγόμενες αγορές, τα χρηματιστήρια, οι πιέσεις του διεθνούς ανταγωνισμού. Ο πλάνητας είναι και μια απτή, υλική αναπαράσταση της ανεστιότητας και της αβεβαιότητας, καταστάσεις και συναισθήματα που στοιχειώνουν ή/και καταλαμβάνουν ήδη τα μεσοστρώματα. Για αυτό τον λόγο, οι πλάνητες σημασιοδοτούνται ως επικίνδυνοι. Κατονομάζονται αυτοί ως η πηγή της ανασφάλειας, της επικινδυνότητας, ως η πηγή του κακού. Με αυτό τον τρόπο, στοχοποιούνται ως δημόσιος κίνδυνος και η επίκληση του «νόμου και της τάξης» συνιστά ένα τρόπο εξορκισμού του κακού, εξορκισμού των «εσωτερικών δαιμόνων» μιας κοινωνίας που βιώνει την ανασφάλεια και την αβεβαιότητα σε πρωτόγνωρο βαθμό όσον αφορά τον δυτικό κόσμο. Όπως υποστηρίζει ο Μπάουμαν ο πλάνητας είναι το alter ego του τουρίστα και αυτό σημαίνει ότι «λειτουργείς σαν κάδος απορριμμάτων όπου σωρεύονται όλα τα ανείπωτα κακά προαισθήματα, οι άφατοι φόβοι, οι κρυφές αυτουποτιμήσεις και ενοχές που φοβόμαστε πολύ και δεν θέλουμε να σκεφτόμαστε».²⁰

Από τον παραγωγό στον καταναλωτή και από τον «προσκυνητή» στον «τουρίστα»

Ο Μπάουμαν εντοπίζει μια σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ της νεωτερικής και της μετανεωτερικής κοινωνίας. Η διαφορά έγκειται στον παραγωγικό και στον καταναλωτικό χαρακτήρα των κοινωνιών αντίστοιχα. Στη νεωτερικότητα, η εργασία συνιστούσε τον κεντρικό όρο αναφοράς για το οικονομικό (βιομηχανικό, καπιταλιστικό) σύστημα, για το κράτος και για τα μέλη μιας κοινωνίας. Επρόκειτο, κατά τον Μπάουμαν, για μια κοινωνία παραγωγών. Η βιομηχανία βασιζόταν στην παραγωγική εργασία των ατόμων με ολοένα και πιο αποδοτικούς όρους. Η αυξανόμενη παραγωγικότητα προϋπέθετε την διαθεσιμότητα ενός πειθαρχημένου εργατικού δυναμικού, το οποίο είχε συνάμα εξαναγκαστεί και αποδεχτεί τους όρους εργασίας του βιομηχανικού και καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Με τη σειρά του το κράτος αναλάμβανε το κοινωνικό κόστος της βιομηχανικής, καπιταλιστικής κερδοφορίας, μέσω των προνοιακών θεσμών, οι οποίοι εξασφάλιζαν την «επανεμπνευματοποίηση» του εργατικού δυναμικού που βρισκόταν προσωρινά

---

²⁰ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 179.

εκτός εργασίας. Η μέριμνα για την υγεία και την επανεκπαίδευση των ατόμων-εργατών αποτελούσε βασικό στόχο του κράτους πρόνοιας, το οποίο αναγνώριζε και κατοχύρωνε την εργασία ως βασικό δικαίωμα των πολιτών και αντιμετώπιζε την κατάσταση της ανεργίας ως προσωρινή διακοπή από την κανονική εργασιακή πορεία των ατόμων. Οι ζωές των ατόμων και οι κοινωνικές τους ταυτότητες οργανώνονταν και δομούνταν με βάση την εργασία τους. Τα άτομα αντιλαμβάνονταν ως ένα μεγάλο βαθμό τον εαυτό τους και τους άλλους μέσα από τη θέση και το ρόλο τους στη δομή της απασχόλησης, της εργασίας. Ο μακρόπνοος σχεδιασμός της ζωής του καθενός και η συγκρότηση μιας συνεκτικής, σταθερής ταυτότητας βασιζόταν στον παραγωγικό ρόλο του ατόμου και στην εργασιακή του σταδιοδρομία.²¹

Για τον Μπάουμαν, μια σειρά λόγων, όπως η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού, οι ιδιωτικοποιήσεις δημόσιων οργανισμών, η τριτογενοποίηση της οικονομίας και η επίταση του καταναλωτικού τρόπου ζωής, σηματοδότησαν το πέρασμα στην μετανεωτερική καταναλωτική κοινωνία. Η εργασία ως συλλογική προσπάθεια των ατόμων, ως πεδίο και αναφορά συγκρότησης των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων, ως αναγκαίο «υλικό» της βιομηχανικής παραγωγής και της καπιταλιστικής κερδοφορίας, ως αντικείμενο κρατικής προνοιακής μέριμνας αντικαθίσταται από την εξατομίκευση, την υψηλή ανεργία, την ιδιωτικοποίηση της μοίρας του καθενός και από την κατανάλωση. Η κατανάλωση έρχεται να αναδειχτεί ως η κύρια κοινωνική πρακτική ενσωμάτωσης των ατόμων, αναπαραγωγής των κοινωνικών σημασιών και ρόλων, συγκρότησης των ατομικών ταυτοτήτων και της καπιταλιστικής κερδοφορίας. Έχουμε μεταβεί σε μια κοινωνία καταναλωτών, σύμφωνα με τον Μπάουμαν.

Ο καταναλωτής χαρακτηρίζεται από την εξατομίκευση, την ακόρεστη δίψα του για νέες εμπειρίες-απολαύσεις και από μια «επεισοδιακής» μορφής εμπειρία. Η κατανάλωση, για τον Μπάουμαν, είναι μια μονήρης διαδικασία. Ο καταναλωτής ακόμα και αν παρευρίσκεται στην αγορά μαζί με άλλους καταναλωτές δεν συγχρωτίζεται, δεν εμπλέκεται μαζί τους. Η κατανάλωση δεν αποτελεί μια συλλογική πρακτική, καθώς μια συλλογική προσπάθεια απαιτεί ευθύνη, δέσμευση και προσπάθεια. Ο καταναλωτής αντικρίζει τα αντικείμενα, τις υπηρεσίες αλλά και τους

---

²¹ Σχετικά με τη μετάβαση από την «κοινωνία των παραγωγών» στην «κοινωνία των καταναλωτών» βλ. Ζ. Μπάουμαν, *Η εργασία, ο καταναλωτισμός και οι νεόπτωχοι*, όπ.π., σ. 84-93.

άλλους ανθρώπους ως πηγές απόλαυσης και τίποτε άλλο. Ο καταναλωτής είναι, όπως υποστηρίζει ο Μπάουμαν, ένας αισθησιοθήρας, ένας συλλέκτης εμπειριών.²²

Η σαγήνη της καταναλωτικής αγοράς είναι η κεντρική αναφορά του καταναλωτή και η «ατμόσφαιρα» της καταναλωτικής του ζωής. Οι υποσχέσεις νέων και πιο απολαυστικών εμπειριών σαγηνεύουν τον καταναλωτή. Κάθε εμπειρία, είτε αφορά την κατανάλωση ενός προϊόντος, μιας υπηρεσίας ή/και ακόμη μια σχέσης, είναι πάντα πιο απολαυστική από την προηγούμενη αλλά συνάμα και λιγότερο απολαυστική από την επόμενη. Ο καταναλωτής δεν μπορεί να δεσμευτεί γιατί αυτό φαντάζει στα μάτια του ως περιορισμό, εξάρτηση και ανεπιθύμητη καθήλωση. Πρέπει να μένει ανοικτός, όπως λέει ο Μπάουμαν, διαθέσιμος για νέες πιο απολαυστικές εμπειρίες, κι αυτές οι εμπειρίες που του υπόσχονται νέες και πρωτόγνωρες ηδονές βρίσκονται πάντα στο μέλλον. Ηδονοσυλλέκτης, λοιπόν, είναι ο καταναλωτής και η στρατηγική της ζωής του συνίσταται στη συλλογή όσο περισσότερων εμπειριών.²³ Όπως επισημαίνει ο Μπάουμαν, η σχέση του καταναλωτή με αντικείμενα, υπηρεσίες, τόπους και ανθρώπους διέπεται από τον όρο του «μέχρι νεοτέρας ειδοποίησης», ή αλλιώς οι σχέσεις του έχουν ημερομηνία λήξης και τη μέρα αυτή θα την αποφασίσει ο ίδιος κατά βούληση, όταν αισθανθεί ότι το ποσοστό ηδονής που αντλεί είναι αρκετά περιορισμένο πια ή/και αν από μακριά του γνέψει μια νέα εμπειρία που υπόσχεται πρωτόγνωρες απολαύσεις και αισθήσεις.

Οι εφήμερες σχέσεις του με τα προϊόντα, του τόπους και τους άλλους ανθρώπους παραπέμπουν και σε εφήμερες ταυτότητες. Ο καταναλωτής πρέπει να αποφεύγει την πρόσδεσή του με μια μόνιμη, σταθερή, μακρόχρονη ταυτότητα. Καλείται να ανταποκρίνεται στις αλλαγές των προτύπων, των στυλ, των νέων δεδομένων της ρευστής μοντέρνας εποχής. Ο Μπάουμαν κάνει λόγο για το πέρασμα από την ταυτότητα στις ταυτίσεις. Η σταθερή ταυτότητα για τον καταναλωτή είναι μια αφόρητη δέσμευση, μια φυλακή. Ο Μπάουμαν κάνει λόγο για επιμέρους και παροδικές ταυτίσεις του καταναλωτή, για «ταυτότητες-σύμφυρμα», τις οποίες ορίζει ως «χαλαρά διευθετημένες αρμαθίες εξαγοράσιμων, εφήμερων, εύκολα προσθαφαιρούμενων και, τέλος, αντικαταστάσιμων συμβόλων που διατίθενται στα καταστήματα, ακριβώς αυτό φαίνεται ότι χρειάζεται κάποιος για να αντιμετωπίσει τις

---

²² Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 328.

²³ Ν. Δεμερτζής – Κ. Περεζούς, «Ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν και η διφορούμενη νεωτερικότητα», ό.π., σ. 352.

προκλήσεις του σύγχρονου βίου». Ο Μπάουμαν σχολιάζει ότι ίσως θα ήταν προτιμότερο να μιλάμε για «ταυτότητα του εαυτού στον πληθυντικό».²⁴

Ο τύπος του ατόμου-καταναλωτή διακρίνεται, επομένως, από μια άλλη αντίληψη και εμπειρία του χρόνου. Πρόκειται για μια επεισοδιακή αντίληψη του χρόνου και της ζωής. Το επεισόδιο είναι «το γεγονός που καταρχήν δεν έχει συνέπειες που να διαρκούν πέρα από όσο διαρκεί το ίδιο».²⁵ Η λογική στρατηγική ζωής για τον καταναλωτή, όπως παρατηρεί ο Μπάουμαν, είναι να ζει τη ζωή του ως μια σειρά σύντομων παιχνιδιών, επεισοδίων. Το παιχνίδι πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο σύντομο και οι συνέπειες και οι ευθύνες που μπορεί να απορρέουν από αυτό το παιχνίδι να μην διαρκούν περισσότερο από όσο διαρκεί αυτό το παιχνίδι, για παράδειγμα μια συνάντηση, μια σχέση.²⁶ Οι σχέσεις του καταναλωτή είναι «καθαρές» σχέσεις, δηλαδή σχέσεις οι οποίες δεν συνεπάγονται καμία ευθύνη και δέσμευση μετά το πέρας αυτών.²⁷ Οι σειρήνες της καταναλωτικής αγοράς καλούν διαρκώς τον καταναλωτή να ζήσει την κάθε μέρα, την κάθε στιγμή.

Η προσέγγιση αυτή του καταναλωτή ως εξατομικευμένου, αυτοαναφορικού ατόμου, ως αισθησιοθήρα, και ως ατόμου που αρνείται τις δεσμεύσεις, τις σταθερές σχέσεις²⁸ και διάγει τη ζωή του μέσα από μια σειρά επεισοδίων, παροντικών στιγμών οδηγεί τον Μπάουμαν να χρησιμοποιήσει τη φιγούρα του τουρίστα ως μια κύρια μεταφορά της σύγχρονης μετανεωτερικής, καταναλωτικής κοινωνίας. Ο τουρίστας-καταναλωτής κινείται διαρκώς προς νέους τόπους, προς νέες σχέσεις, προς νέες απολαύσεις. Ζει τη ζωή του ως επεισόδια, τη διάρκεια των οποίων έχει την ευχέρεια να καθορίσει κατά δική του βούληση. Με αυτό τον τρόπο, υποστηρίζει ο Μπάουμαν, ο τουρίστας έχει την αίσθηση του «ελέγχου της κατάστασης». Όπως λέει «πρόκειται για την ικανότητα να επιλέγεις με ποια μέρη του κόσμου θα “έρθεις σε επαφή” και τότε θα διακόψεις κάθε επικοινωνία. Το να αποκαθιστά και να διακόπτεις, να “αναβοσβήνεις”, την επικοινωνία δεν αφήνει στον κόσμο κανένα ίχνος διάρκειας».²⁹

²⁴ Ζ. Μπάουμαν, *Η εργασία, ο καταναλωτισμός και οι νεόπτωχοι*, όπ.π., σελ.90.

²⁵ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, όπ.π., σ. 175.

²⁶ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, όπ.π., σ. 171.

²⁷ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, όπ.π. σ. 170. Ο Μπάουμαν αναφερόμενος στις «καθαρές σχέσεις» υποστηρίζει ότι «όλες οι σχέσεις δεν είναι παρά καθαρές σχέσεις, ήτοι σχέσεις δίχως δεσμούς και δίχως συνακόλουθες υποχρεώσεις, και κάθε έρωτας δεν είναι παρά «συμβάλλον» έρωτας, που δεν διαρκεί περισσότερο από την ικανοποίηση της στιγμής».

²⁸ Σχετικά με την ευθραυστότητα των διαπροσωπικών σχέσεων στη σύγχρονη κοινωνική συνθήκη βλ. Ζ. Μπάουμαν, *Ρευστή αγάπη: Για την ευθραυστότητα των ανθρώπινων δεσμών*, μετ. Γ. Καράμπελας, Εστία, Αθήνα 2006, σ. 19-78.

²⁹ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, όπ.π., σ. 175.

Ο τουρίστας διακρίνεται για την ελευθερία μετακίνησής του. Μετακινείται από τόπο σε τόπο, χωρίς να συνδέεται με κανένα τόπο και άνθρωπο αυτού του τόπου. Ακόμα και αν έχει κάποια επαφή αυτή αποκτά τη μορφή του επεισοδίου, δηλαδή δεν μπορεί να έχει διάρκεια και ούτε να του τεθούν από τους άλλους αξιώσεις για τη συνέχεια αυτής της επαφής. Ο τουρίστας πρέπει να είναι ανοιχτός σε νέες επιλογές, σε νέες πιο διεγερτικές εμπειρίες και όταν τις διακρίνει στον ορίζοντα πρέπει να είναι έτοιμος, να είναι «σε φόρμα», όπως λέει χαρακτηριστικά ο Μπάουμαν, για να ξεκινήσει προς τα εκεί. Ο τουρίστας, λοιπόν, δεν αναμιγνύεται με την πραγματικότητα του τόπου που επισκέπτεται, διατηρεί τις αποστάσεις, προκειμένου να αποφύγει τη συρρίκνωσή τους και τη μετατροπή τους σε εγγύτητες.³⁰ Έτσι διατηρεί πάντα την ικανότητά του να μετακινείται χωρίς κοινωνικό, ψυχολογικό και ηθικό κόστος. Κι αυτή του την ικανότητα να μετακινείται την σημασιοδοτεί ως ελευθερία, αυτονομία και ανεξαρτησία. Η ελευθερία της μετακίνησής του ανάγεται σε ύψιστη αξία και αρετή.

Είναι πολύ ενδιαφέρουσα η παρατήρηση του Μπάουμαν για τη αμφίθυμη στάση του τουρίστα αναφορικά με το σπίτι του. Το σπίτι για τον τουρίστα είναι μια φυλακή και συνάμα μια ευχάριστη νοσταλγία. Η σκέψη της ύπαρξης μιας ασφαλούς κατοικίας που πάντα τον περιμένει είναι ευχάριστη μόνο ως προοπτική επιστροφής και όχι ως πραγματικότητα. Λέει χαρακτηριστικά ο Μπάουμαν «τη στιγμή που η πόρτα κλείνει απ' έξω, το σπίτι γίνεται ένα όνειρο. Τη στιγμή που η πόρτα κλείνει από μέσα, γίνεται μια φυλακή».³¹

Η χρονικότητα, λοιπόν, του τουρίστα είναι επεισοδιακή. Αντιλαμβάνεται και βιώνει το χρόνο ως ένα διαρκές παρόν. Η εμπειρία του χρόνου του δεν δεσμεύεται από το παρελθόν και ούτε προβάλλεται στο μέλλον. Ο Μπάουμαν κάνει μια διάκριση μεταξύ του τουρίστα και του προσκυνητή, για να δείξει ακριβώς τη διαφορετική χρονικότητα. Ο προσκυνητής έχει ένα προορισμό και το κάθε στάδιο (ο κάθε σταθμός) αυτής της του πορείας αποκτά νόημα από το μελλοντικό του προορισμό σε ένα ιερό τόπο. Ο χρόνος δομεί το χώρο του, με την έννοια ότι συνδέει το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον.³² Οι στάσεις ενός τουρίστα σε κάποιους τόπους, οι

³⁰ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, όπ.π., σ. 173.

³¹ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, όπ.π., σ. 177.

³² Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, όπ.π., σ. 170. Αναρωτιέται ο Μπάουμαν «πώς μπορείς να ζήσεις τη ζωή σου σαν ταξίδι σε τόπο ιερό, σαν προσκύνημα, αν όλα τα άγια και τα ιερά, όλα τα άβατα, έχουν μετατοπιστεί, έχουν βεβηλωθεί, όταν είχαν γίνει ιερά και απαραβίαστα και μετά αποϊεροποιήθηκαν ξανά μέσα σε μια χρονική έκταση πολύ μικρότερη απ' ό,τι αυτή που θα χρειαζόταν το ταξίδι του προσκυνηματος; Πώς μπορεί κανείς να προετοιμαστεί δεόντως για μια αείζωη κλήση

επισκέψεις του σε διαφορετικά μέρη δεν είναι παρά αυτοτελή συμβάντα. Ο τουρίστας δεν έχει προορισμό, ο οποίος να δίνει νόημα στην πορεία του. Δεν έχει καθορισμένη πορεία και προορισμό.³³ Είναι ανοικτός στις προκλήσεις και πασχίζει να διατηρεί και να επιβεβαιώνει διαρκώς την ικανότητά του να μετακινείται. Ο βαθμός της κινητικότητάς του είναι ο βαθμός ελευθερίας του.

όταν οι δεξιότητες που αποκτώνται με μόχθο μεγάλο γίνονται άχθος μια μέρα αφού καταστούν προσόντα; Όταν επαγγέλματα και εργασίες εξαφανίζονται δίχως προειδοποίηση, και όταν οι ειδικεύσεις του χθες γίνονται οι παρωπίδες του σήμερα; Και πώς μπορεί κανείς να σημαδέψει και να περιφράξει το χώρο του στον κόσμο εάν όλα τα κεκτημένα δικαιώματα είναι υπό προθεσμίαν, όταν η ακύρωση κατά βούληση είναι όρος κάθε συμβολαίου...»

³³ Ζ. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, ό.π., σ. 173-4. «Στη ζωή του τουρίστα, η χρονική διάρκεια της διαμονής σε οποιονδήποτε τόπο ποτέ σχεδόν δεν προγραμματίζεται εκ των προτέρων, ούτε και ο επόμενος προορισμός. Το ζήτημα στη ζωή του τουρίστα είναι η αέναη κίνηση, να μετακινείται συνεχώς και να μη φτάνει ποτέ, αντίθετα από τους προγόνους του, τους προσκυνητές, οι διαδοχικές στάσεις του δεν είναι σταθμοί στο δρόμο του, καθότι δεν υπάρχει σκοπός που να γνέφει από το τέλος μιας ζωής γεμάτης ταξίδια. Αν σωρεύονται αλληπάλληλες διευθύνσεις σε ένα δρομολόγιο, αυτό γίνεται πάντα εκ των υστέρων, γίνεται αφότου ανακαλυφθεί ή αποδοθεί μια λογική, η οποία εντούτοις δεν υπήρχε και δεν κατεύθυνε τον περιπλανώμενο κατά τον καιρό των περιπλανήσεών του. Όταν βρίσκεται ακόμη σε κίνηση, καμιά εικόνα από τη μέλλουσα κατάσταση δεν είναι διαθέσιμη για να γεμίσει με νόημα την παρούσα εμπειρία, κάθε διαδοχικό παρόν, όπως συμβαίνει και με τα έργα της σύγχρονης τέχνης, πρέπει να εξηγεί τον εαυτό του με τους δικούς του όρους και να παρέχει από μόνο του το κλειδί για την ερμηνεία του νοήματός του».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δεμερτζής Ν. – Περεζούς Κ., «Ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν και η διαφορούμενη νεωτερικότητα» στο: Σ.Μ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη και νεωτερικότητα*, Gutenberg, Αθήνα 2010.
- Μπάουμαν Ζ., *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μετ. –πρόλ. Γ.-Ι. Μπαμπασάκης, Ψυχογιός, Αθήνα 2002.
- Μπάουμαν Ζ., *Η εργασία, ο καταναλωτισμός και οι νεόπτωχοι*, μετ.- πρόλ. Κ.Δ. Γεωργιάδης, Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.
- Μπάουμαν Ζ., *Ρευστή αγάπη: Για την ευθραυστότητα των ανθρώπινων δεσμών*, μετ. Γ. Καράμπελας, Εστία, Αθήνα 2006.
- Bauman Z., *Παράπλευρες απώλειες: κοινωνικές ανισότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, μετ. Ε. Παραδέλλη, επιμ. Θ. Παραδέλλη, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2012.
- Simmel G., *Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα*, μετ. Γ. Σαγκριώτης-Ολ. Σταθάτου, επιμ.-πρόλ.-εισ. Σπ.Γάγγας – Κ. Θ. Καλφόπουλος, επίμετρο J. Habermas, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004.